

УДК 316.362:316.6-053.6

DOI <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2019-5-14>

ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО МАЙБУТНЮ СІМ'Ю В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Андрій Якименко

*Хмельницький національний університет,
вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, Україна, 29000,
e-mail: surgund.andrei@gmail.com*

В умовах глибоких трансформацій сучасного українського суспільства зміни у різних сферах життя (духовних, майнових, державно-політичних та ін.) також відображаються і в проблемах сучасної української сім'ї. Увага до сім'ї та питань, що виникають усередині та навколо неї, проявляється в постійному вивченні та супроводженні сімейних проблем сучасною наукою. Це дає змогу прогнозувати розвиток сім'ї та сімейних відносин, надавати необхідну допомогу, координувати її взаємодію з іншими суспільними та державними структурами. Особливо велике значення задача формування уявлень про сім'ю набуває у період юності, тому що саме у цьому віці виникають певні передумови для створення сім'ї – потреба у любові, сексуальна орієнтація, незалежність від батьків у виборі майбутнього члена подружжя, а також під час прийняття рішення про вступ до шлюбу тощо. У зв'язку із цим у юнаків і дівчат також нагромаджуються особистісні та міжстатеві питання і проблеми сімейної сфери, що потребують власного вирішення, які молодь має навчитися вирішувати самостійно у майбутньому. У сучасній науці є досить багато досліджень з питань підготовки молоді до сімейного життя, які присвячені проблемам сучасної сім'ї на різних етапах її створення та розвитку, особливостям сімейно-шлюбних уявлень та взаємин у молодіжному середовищі, проблемам та механізмам формування принципів взаємодії у подружньому житті, питанням родинного виховання, типології сімейних функцій в умовах розвитку сучасного суспільства. Разом із тим спеціальних досліджень, які б стосувалися вивчення особливостей формування уявлень про сім'ю у ранньому юнацькому віці в умовах здобуття середньо-технічної освіти, ще не досить, хоча ця проблема, як складник процесу підготовки молоді до подружнього життя, є досить важливою і суспільно актуальною. Стаття висвітлює питання, пов'язані з діагностикою компонентів уявлення про сім'ю в учнівській молоді: когнітивного, емоційно-оціночного та поведінкового і на основі аналізу отриманих результатів обґрунтування та побудова перспективних шляхів удосконалення системи підготовки молоді до сімейного життя на основі формування адекватних уявлень про сім'ю в учнів професійно-технічних училищ.

Ключові слова: уявлення про сім'ю, когнітивний, емоційно-оціночний та поведінковий компоненти уявлення про сім'ю, учнівська молодь, шляхи вдосконалення системи підготовки учнівської молоді до подружнього життя, узгодженість сімейних цінностей.

Постановка проблеми. У сучасних умовах сім'я, виконуючи різноманітні суспільно важливі функції, продовжує залишатися одним із найважливіших соціальних інститутів, який потребує уваги і підтримки. Сім'я виступає як невід'ємний елемент людського суспільства, відіграючи велику роль як у житті окремої особистості, так і усього суспільства загалом. Увага до сім'ї та питань, що виникають усередині та навколо неї, проявляється в постійному вивченні та супроводженні сімейних проблем сучасною наукою. Це дає змогу прогнозувати розвиток сім'ї та сімейних відносин, надавати необхідну допомогу, координувати її взаємодію з іншими суспільними та державними структурами.

В умовах глибоких трансформацій сучасного українського суспільства зміни у різних сферах життя (духовних, майнових, державно-політичних та ін.) також відображаються і в проблемах сучасної сім'ї. Зниження народжуваності, високий рівень розлучень, суттєве зростання кількості дітей без родин за наявності батьків, дистантні сім'ї, зростання внутрішньородинної конфліктності та інші гострі проблеми роблять актуальними пошук тих заходів, які стабілізують сім'ю, зменшать проблеми під час її створення та функціонування, дадуть змогу сформувати у молоді адекватні уявлення про майбутнє сімейне життя. Особливо велике значення задача формування уявлень про сім'ю набуває у період юності, тому що саме у цьому віці виникають певні передумови для створення сім'ї – потреба у любові, сексуальна орієнтація, незалежність від батьків у виборі майбутнього члена подружжя, а також під час прийняття рішення про вступ до шлюбу тощо. У зв'язку із цим у юнаків і дівчат також нагромаджуються особистісні та міжстатеві питання і проблеми сімейної сфери, що потребують власного вирішення, які молодь має навчитися вирішувати самостійно у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науці питання підготовки молоді до сімейного життя розглядалися у роботах І.С. Кона, С.Д. Максименко, В.П. Кравця, Л.Ф. Бурлачука, І.С. Голода, В.С. Полтавської, Т.В. Говорун, І.С. Волги, А.М. Прихожан, В.П. Гореліка, З.Г. Кісарчук, Д.В. Луцка та ін. У них висвітлювалися питання сучасної сім'ї на різних етапах її створення та розвитку, особливості сімейно-шлюбних уявлень та взаємин у молодіжному середовищі, проблеми та механізми формування принципів взаємодії у подружньому житті, питання родинного виховання, типології сімейних функцій в умовах розвитку сучасного суспільства. Разом із тим спеціальних досліджень, які б стосувалися вивчення особливостей формування уявлень про сім'ю у ранньому юнацькому віці в умовах здобуття середньо-технічної освіти, ще не досить, хоча ця проблема, як складник процесу підготовки молоді до подружнього життя, є досить важливою і суспільно актуальною.

Метою статті є обґрунтування шляхів удосконалення системи підготовки молоді до сімейного життя на основі формування адекватних уявлень про сім'ю в учнів професійно-технічних училищ.

Основний виклад матеріалу. За даними Т.Ф. Алексєнко, приблизно 55%–60% шлюбів розпадаються протягом перших п'яти років подружнього життя, а в деяких регіонах України цей показник сягає навіть 70%–80% [1, с. 54]. За даними Т.В. Буленко, в нашій країні також відбувається зростання нестабільності молодих сімей та значне збільшення кількості кризових шлюбів. Показниками соціального неблагополуччя є ті факти, що у всіх регіонах України, в її містах та селах відбувається падіння народжуваності, зростання кількості розлучень та неповних сімей із неповнолітніми дітьми, а також те, що тільки третина подружніх пар вважають себе щасливими [2].

Дослідження Л.М. Панкової [12], В.Г. Постоного [13], М.Г. Юркевича [14], З.Г. Кісарчук [7] та інших науковців показують, що основними причинами розлучень у сім'ях називаються: відсутність спільних поглядів та інтересів у членів подружжя, невміння розуміти один одного, невідповідність характерів, незнання сімейних обов'язків та легковажне ставлення до них тощо. Прямим наслідком відсутності установки на те, що в подружньому житті стійке відчуття спільності з іншою людиною необхідно цілеспрямовано будувати, є поява відчуженості між членами подружжя, наявність якої обов'язково фігурує серед основних причин розлучень. Дуже часто в молодих сім'ях у такій сфері, як міжособистісні стосунки, що відгукується на найтонші зміни взаємин між подружжям, усе вирішується само собою – за простою аналогією з тим, як було раніше, ще до створення власної сім'ї, і дуже часто, як у батьківських сім'ях. Таким чином, на перший план

виступають причини, що зумовлені психологічною невідповідністю членів подружжя до шлюбу та власного сімейного життя, незнанням або нерозумінням ними проблем міжособистісних стосунків у сім'ї. У нинішній час, на думку Л.Ф. Бурлачука, «у суспільній свідомості відбувається зміна розуміння шлюбно-сімейних відносин, що зумовлено насиченням сучасних уявлень про них новим соціально-психологічним змістом, який набуває все більш особистісного, персоналізованого характеру» [3, с. 28].

Як відзначає М.Г. Юркевич, у нашому суспільстві найбільш поширена сучасна структура української сім'ї включає дорослих її членів і дітей. Для сім'ї у нас найбільш типова орієнтація на одного-двох дітей. Сім'я частіше орієнтована на рівноправний розподіл обов'язків, а також на рівну участь у вирішенні всіх сімейних проблем. У ході проведених соціологічних досліджень виявлено, що на перевагу такої структури взаємин вказують більше 60% опитаних [14].

В.В. Горелік та І.С. Волга зазначають, що сім'я завжди відіграє велику роль як у житті окремої особистості, так і загалом у житті всього суспільства, і в загальному плані виступає як один із важливих суспільних соціальних інститутів. Сфера життєдіяльності сім'ї, безпосередньо пов'язана із задоволенням певних потреб її членів, називається функцією сім'ї. У всіх суспільствах інститут сім'ї виконував важливі соціальні функції: економічну, репродуктивну, виховну, рекреативну, комунікативну та регулятивну [6].

Усі вищевказані тенденції в розвитку сучасної сім'ї зумовлюють необхідність вироблення нових підходів до процесу підготовки молоді до майбутнього сімейного життя. Як зазначають багато науковців і суспільних діячів, цілеспрямованій підготовці молоді до сімейного життя до останнього часу надавалося другорядне значення, незважаючи на те, що шлюбно-сімейні відносини є одними з провідних у людських стосунках і у всебічній підготовці молоді до цих стосунків зацікавлене кожне цивілізоване суспільство. Як відзначає Д.В. Луцек, характер шлюбно-сімейних стосунків нині потребує від подружжя нового рівня морально-психологічної культури. Процес її формування складний, багатосторонній та тривалий і дуже важливо допомогти молодому поколінню у розвитку необхідних особистісних якостей для майбутнього щасливого сімейного життя [10].

Якщо розглянути історію питання з підготовки в Україні молоді до майбутнього сімейного життя, як зазначає В.П. Кравець, то в період до 1917 року воно традиційно здійснювалось у межах самої сім'ї шляхом наслідування дітьми системи стосунків та розподілу обов'язків у батьківській сім'ї. Шлюбно-сімейні стосунки регулювалися нормами церковного права, але великий вплив також мали традиційні для українського народу норми шлюбно-звичаєвого права, які визначали основи сімейного життя подружжя та обов'язки членів усієї родини [8; 9].

Результати досліджень С.Д. Максименко [11], А.Я. Варги [4], М.В. Вовчик-Блакитної [5] та ін. науковців також дають змогу констатувати наявність у шлюбному житті неусвідомлених тенденцій до наслідування молодими людьми моделі сім'ї своїх батьків, що привносить значний вплив на взаємини подружжя у нових сім'ях, зважаючи на розбіжності моделей їхніх батьківських сімей та сформованість різних ідентифікаційних рольових установок та уявлень у нового подружжя.

Із усього вищевказаного можна зробити висновок, що шлюбно-сімейні стосунки тісно пов'язані із соціальними змінами, що відбуваються у сучасному українському суспільстві. Це проявляється, по-перше, у зміні складу сучасної сім'ї (тільки батьки і діти) та зменшенні її чисельності внаслідок зниження народжуваності (1–2 дитини). По-друге, змінилася рольова структура сім'ї, відбувається врівноваження зовнішньо- і внутрішньо-сімейних функцій чоловіка і дружини, підвищення впливу жінки-матері, послаблення авторитарних методів сімейного виховання. По-третє, змінилися функції сім'ї в сторону її

психологізації та інтимізації. По мірі того, як деякі економічні і соціальні функції сім'ї (сім'я як виробнича одиниця, як чарунка споживання, як інститут первинної соціалізації дітей) набувають підпорядковане значення, все більша вага у системі сімейних цінностей надається функціям експресивним, психологічній близькості та інтимності між членами сім'ї, будь то подружжя чи батьки і діти.

Дослідження змісту і структури уявлень учнівської молоді про сім'ю розглядалося як інтегративний показник таких компонентів: когнітивного, емоційно-оціночного, поведінкового.

Так, дослідження *емоційно-оціночного компонента* уявлень старшокласників про майбутню сім'ю та ідентифікації, як механізму його формування, проводилося за допомогою «Методики незавершених речень» та анкети «Взаємини у сім'ї». Результати досліджень *емоційно-оціночного компонента* уявлень старшокласників про майбутню сім'ю показали, що ставлення старшокласників до шлюбу та сімейного життя виявилось неоднозначним. Більшість з них до сімейного життя та укладання шлюбу ставляться позитивно. Незначна кількість юнаків виявила негативне ставлення до майбутнього сімейного життя, у дівчат такої тенденції не виявлено; позитивне ставлення до осіб протилежної статі у дівчат виражено трохи сильніше, ніж у юнаків; дівчата більш позитивно ставляться до дітей, ніж юнаки. У невеликої кількості юнаків простежується негативне ставлення до дітей; ідентифікація з батьками більшою мірою виражена у юнаків, ніж у дівчат. Юнаки також більшою мірою намагаються бути схожими на батька та ідентифікують образ майбутньої дружини з образом своєї матері; ідентифікація сім'ї батьків із власною майбутньою сім'єю носить суперечливий характер. Це виявляється у таких тенденціях: досліджувані виявили бажання скопіювати модель батьківської сім'ї у власній сім'ї та водночас вони не дуже хочуть, аби сім'я батьків була для них прикладом; у юнаків і дівчат суперечливі та завищені ідентифікаційні установки (високого та середнього ступеня) образу «Я» та образу батьків тієї ж статі, майбутнього члена подружжя та свого батька (матері) сумарно становлять більшу половину із кількості досліджених. Це говорить про необхідність корекції подібних уявлень з метою гармонізації внутрішньосімейних стосунків майбутнього шлюбу.

Дослідження *поведінкового компонента* уявлень про майбутню сім'ю проводилось таким чином. З метою вивчення особливостей змісту та стиля рольової поведінки особистості в ситуаціях суперечностей у сім'ї та визначення рівнів її ідентифікаційної поведінки нами були використані опитувальник «Конфліктна поведінка в сімейному житті», частина отриманих даних анкети «Сімейна» та «Анкети поведінково-рольових обов'язків».

Аналіз варіантів відповідей цих анкет дає можливість розглянути розуміння юнаками і дівчатами уявлень розподілу у майбутній сім'ї ролей (обов'язків) чоловіка та дружини. Враховуючи різноманітність відповідей анкети «Сімейна», усі сімейні обов'язки (ролі) чоловіка об'єднані в основні блоки: батьківство, лідерство, матеріальне забезпечення сім'ї, домашнє господарство, піклування, сексуальні обов'язки, емоційна близькість.

На зміст рольової поведінки особистості у сім'ї безпосередньо впливають господарсько-економічні форми розподілення сімейних обов'язків між чоловіком і дружиною та система лідерства в економічних взаєминах, результати дослідження яких отримані за допомогою «Анкети поведінково-рольових обов'язків». Проведений аналіз уявлень учнів про ролі членів подружжя у господарсько-економічних сімейних взаєминах показує те, що юнаки/дівчата у більшості відповідей показали орієнтацію на рівноправну форму співпраці між чоловіком та дружиною. Уявлення про побудову майбутніх сімейних стосунків за схемами «домінуючий чоловік – підлегла жінка», «домінуюча жінка – підлеглий чоловік»

відзначило 12,8% юнаків та 6,9% дівчат, що говорить про все ж таки переважаючу спрямованість більшості учнів ПТНЗ на рівноправні сімейні стосунки чоловіка та дружини у майбутньому сімейному житті.

На підставі проведеного дослідження *поведінкового компонента* уявлень старшокласників про майбутню сім'ю можемо зробити висновки: провідним механізмом формування уявлень про майбутню сім'ю є процес ідентифікації з батьками, який проявляється як слідування рольово-поведінковим установкам, як реальне їх відтворення у схожих поведінкових діях; ідентифікація поведінки із батьками відбувається за статевою ознакою. Модель поведінки у батьківській сім'ї для юнаків та дівчат є прикладом для наслідування у майбутньому (у юнаків ідентифікаційні намагання наслідування виражені сильніше, ніж у дівчат); способом вирішення конфліктних ситуацій у майбутньому сімейному житті для учнів ПТНЗ у нашому дослідженні є стиль компромісу (у дівчат більшою мірою, ніж у юнаків), який не вирішує виникаючі проблеми на довгострокову перспективу і може привести до виникнення нових конфліктів у майбутньому.

Проведення серед учнів ПТНЗ досліджень першого етапу формуючого експерименту комплексу уявлень про майбутнє сімейне життя (когнітивного, емоційно-оціночного і поведінкового компонентів) дає можливість нам зробити такі висновки:

1) провідним механізмом формування уявлень про майбутню сім'ю є процес статево-рольової ідентифікації у батьківській сім'ї, який полягає у бажанні копіювати модель батьківської сім'ї у власному майбутньому сімейному житті, при цьому форми батьківських взаємин стають еталонними, хоча далеко не завжди є такими;

2) когнітивний компонент уявлень про майбутню сім'ю характеризується: неповним усвідомленням функцій сім'ї; орієнтованістю на рівноправ'я у господарсько-економічних відносинах; поверховістю уявлень стосовно якостей, необхідних для сімейного життя; обмеженими уявленнями про організацію сімейного життя, про права й обов'язки подружжя; спрямованістю на створення інтимно-особистісного союзу як основної цілі шлюбу;

3) емоційно-оціночний компонент уявлень про майбутню сім'ю характеризується позитивним ставленням до сімейного життя, до осіб протилежної статі, критичним сприйняттям сімейного життя своїх батьків та завищеним рівнем ідентифікації себе із батьками тієї ж статі;

4) поведінковий компонент уявлень характеризується виявленням провідної ролі у процесі формування уявлень про майбутню сім'ю механізму статево-рольової ідентифікації у сім'ї; на поведінковому рівні уявлень про сім'ю вирізняються рівні ідентифікаційної поведінки юнаків і дівчат: у юнаків ступінь ідентифікації батьківської сім'ї з образом майбутньої сім'ї виражений сильніше, ніж у дівчат, а у визначенні стилю реагування особистості у конфліктних ситуаціях відзначено, що дівчата більш орієнтовані на компроміс, а юнаки на суперництво.

Після закінчення досліджень серед учнів ПТНЗ у контрольній та тренінговій групах комплексу уявлень про майбутнє сімейне життя (когнітивного, емоційно-оціночного і поведінкового компонентів) в межах першого етапу формуючого експерименту була продовжена робота зі старшокласниками з тренінгової групи. Їм у позаурочний час був прочитаний розроблений нами лекційний спецкурс з теми «Основи подружнього життя» (7 годин), який складається з трьох частин «Сім'я починається з «Я», «Я» та інші в сім'ї. Міжособистісні відносини», «Уявлення про сім'ю та шлюб». Спецкурс викладався у формі лекцій, бесід і дискусій, у ході яких у старшокласників були розширені знання про сім'ю та шлюб, особливості життєдіяльності та рольової структури сім'ї, про права та обов'язки подружжя, про різноманітність сімейних функцій.

Таблиця 1

Динаміка змін рівнів ідентифікації у юнаків та дівчат контрольної групи (%)

Стать	Зміна рівня ідентифікації	До експерименту			Після експерименту		
		Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Дівчата	Образу батька та майбутнього чоловіка	47,4	15,7	36,9	54,2	28,2	20,6
	Образу «Я» та образу матері	34,3	23,1	42,6	40,9	30,2	28,9
Юнаки	Образу матері та майбутньої дружини	21,2	17,4	61,4	36,5	20,6	42,9
	Образу «Я» та образу батька	24,5	21,2	54,3	30,4	27,7	41,9

Висновки. Аналіз результатів експериментального дослідження всіх трьох компонентів уявлень старшокласників – учнів ПТНЗ про майбутню сім'ю (когнітивного, емоційно-оціночного і поведінкового) та динаміки змін, що відбулися завдяки застосуванню запропонованої програми формування адекватних уявлень в учнів ПТНЗ про сім'ю, дає змогу зробити висновки про її достатню ефективність і може бути рекомендована для практичного застосування.

Список використаної літератури

1. Алексеєнко Т.Ф. Молода сім'я в сучасному виховному процесі. *Педагогіка і психологія*. 2012. № 4. С. 53–60.
2. Буленко Т.В. Особливості формування готовності до сімейного життя у молоді. Київ : Наука, 1999. 214 с.
3. Бурлачук Л.Ф., Коростильова Л.І. Психологічні особливості осіб, що мають утруднення при укладенні шлюбу. *Педагогіка і психологія*. 1995. № 6. С. 27–35.
4. Варга А.Я. Идентификация с родителями и формирование психологического пола. *Семья и формирование личности*. Сборник научных трудов / Под ред. А.А. Бодалева. Москва : РАПН, 2007. С. 10–15.
5. Вовчик-Блаkitна М.В. Підготовка молоді до сімейного життя. Київ : Знання, 1994. 148 с.
6. Горелик В.В., Волга И.С. К вопросу о классификации семей. *Вопросы демографии*. Киев : Наукова думка, 1988. С. 201–213.
7. Кісарчук З.Г. Особливості шлюбно-сімейних уявлень старшокласників. *Психологія : Наук.-метод. зб. / Під ред. Л.Н. Проколієнко*. Київ : Київський міжрегіональний ін-т удосконалення вчителів ім. Б. Грінченка, 2008. Вип. 14. С. 65–73.
8. Кравець В.П. Психологія сімейного життя. Тернопіль : БУКОС, 1995. 296 с.
9. Кравець В.П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. Київ : Київська правда, 2000. 688 с.
10. Луцек Д.В. Підготовка старшокласників до створення сім'ї. Київ : РІП-Фенікс, 2006. 167 с.
11. Максименко С.Д. Теорія і практика психолого-педагогічних досліджень проблем сім'ї. Київ : НДІП, 2003. 241 с.
12. Панкова Л.М. У порога семейной жизни. Харьков : Харьков-Информ, 2010. 144 с.
13. Постовий В.Г. Сучасна сім'я та її педагогіка. Київ : Освіта, 1999. 117с.
14. Юркевич М.Г. Сучасна сім'я та суспільство. Київ : Відродження, 2012. 168 с.

FORMATION OF CONCEPTS OF FUTURE FAMILY IN STUDENT YOUTH**Andriy Yakymenko***Khmelnytsky National University,
11, Institute Str., Khmelnytsky, Ukraine, 29000,
e-mail: surgund.andrei@gmail.com*

In the conditions of deep transformations of modern Ukrainian society, changes in the different spheres of life (spiritual, property, state-political and other) also represented in the problems of modern Ukrainian family. Attention to family and questions that arise up inwardly and round it shows up in a permanent study and accompaniment of domestic problems modern science. It allows to forecast development of family and domestic relations, render a necessary help, coordinate its co-operating with other public and state structures. Especially important value the task of forming of concepts about family acquires in a period youth, because exactly in this age there are certain pre-conditions for creation of family is a requirement in love, sexual orientation, independence from parents at the choice of future family member, as well as when deciding on marriage, etc.

In this regard, boys and girls also accumulate personal and inter-gender issues and family problems that require their own solutions, which young people must learn to solve independently in the future.

In modern science there is a lot of research on the preparation of young people for family life, which are devoted to the problems of the modern family at different stages of its creation and development, peculiarities of marital concepts and relationships in the youth environment, problems and mechanisms of formation of principles of interaction in married life, the question of family education, typology of family functions in the conditions of development of modern society.

However, special researches that would behave to the study of features of forming of concepts about family in early youth age, in the conditions of receipt of middling-technical education, yet not enough, although this problem, as a constituent of process of preparation youth to the married life, is important enough and publicly-actual.

The article covers the issues related to the diagnosis of components of the concept of family in the student youth: cognitive, emotional-evaluative and behavioral and on the basis of the analysis of the results of justification and building perspective ways of improving the system of preparation of young people for family life based on the formation of adequate concept the family of students of vocational schools.

Key words: concept of family, cognitive, emotional-evaluative and behavioral components of the concept of family, student youth, ways to improve the system of preparation of student youth for married life, consistency of family values.